

Наталя Пасічник
(Україна)

ГРОШОВА РЕФОРМА ВІТТЕ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРЕДСТАВНИКІВ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ЦЕНТРІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ-ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Найбільш вдалим реформаторським заходом міністра фінансів Російської імперії С.Ю. Вітте була грошова реформа 1895–1897 рр., в результаті якої відбувся перехід від інфляційного паперово-грошового обігу до золотого стандарту, стабілізувалася грошова система Російської імперії як основа функціонування національного ринку. Досвід підготовки, розробки та здійснення цієї грошової реформи залишається предметом науково-практичного інтересу сучасних істориків, економістів, фінансистів і політиків. Різноманітні аспекти фінансового регулювання, грошові реформи ХІХ ст., і в тому числі фінансова реформа Вітте, у сучасній науковій літературі представлені у працях Б.В. Ананьїча, Р.Ш. Ганеліна¹, О.В. Бугрова, С.В. Калмикова², Л.П. Горкіної³, С.М. Злупка⁴, П.М. Леоненка⁵, В.В. Небрат⁶, В.М. Орлика⁷, В.І. Попиріна⁸ та інших.

Серед останніх публікацій з даної проблематики, де знайшли відображення нові архівні матеріали й цікаві авторські підходи необхідно відзначити дослідження В.Ю. Байбікова, котрий досліджує ставлення консерваторів до грошової реформи й на основі аналізу різноманітних джерел, що охоплюють дореформену дискусію 1895–1897 рр. і пореформенне обговорення введення золотого стандарту, відзначає, що серед консервативно налаштованої частини суспільства не було, як прийнято вважати, одностайної оцінки ні окремих принципів реформи, ні її значення в цілому для розвитку економіки країни⁹. А також, дослідження С.В. Орлик, де аналізуються заходи Міністерства фінансів у бюджетній сфері щодо стабілізації грошового обігу під час грошової реформи 1862-1863 рр., яка проводилася міністром фінансів М.Х. Рейтерном¹⁰.

Проте, теоретичний і практичний внесок науковців університетів Наддніпрянської України (Харківського, Київського, Новоросійського) залишається малодослідженим. У статті ми проаналізуємо внесок викладачів трьох вищезазваних університетів у теоретичну розробку, обґрунтування, підготовку проведення й аналіз грошової реформи 1895-1897 рр.

Насамперед необхідно зазначити, що самого С.Ю. Вітте можна вважати представником університетського центру Наддніпрянської України, оскільки він

1 Ананьич Б.В., Ганелин Р.Ш., 2000

2 Бугров О.В., Калмиков С.В., 2009

3 Горкіна Л.П., 1994

4 Злупко С.М., 2004

5 Леоненко П.М., 1999

6 Небрат В.В., 2013

7 Орлик В.М., 2007

8 Попырин В.И., 2010

9 Байбиков В.Ю., 2014, с. 52-57

10 Орлик С., 2013, с. 259-262; Orlyk S., 2015, p. 212-216

закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету (м. Одеса), там отримав ступінь кандидата фізико-математичних наук після представлення дисертації на тему «Выяснение понятий о пределах» (1870). По закінченню університету мріяв про викладацьку діяльність, проте рідні відмовили його, запевняючи, що університетська кафедра – кар'єра не для дворянина. Працював в управлінні служби Одеської залізниці, обирався почесним мировим суддею м. Одеси (1879). З 1888 р. розпочинається бюрократична кар'єра – в серпні 1902 р. С.Ю. Вітте призначається міністром фінансів¹¹ і залишається на цій посаді протягом одинадцяти років.

С.Ю. Вітте продовжив політику фінансової стабілізації, започатковану його трьома попередниками – міністрами фінансів Російської імперії М.Х. Рейтерном (1862-1878), М.Х. Бунге (1881-1886), І.О. Вишнеградським (1887-1892).

Яскравим представником університетських центрів Наддніпрянської України був професор Київського університету, академік М.Х. Бунге (1823-1895). Микола Християнович – засновник київської школи фінансів, зробив значний вклад в становлення фінансової науки і практики.

С.Ю. Вітте у своїх спогадах зазначає, що теорія грошового обігу не вивчалася в університетах і серед науковців Російської імперії ґрунтовні дослідження з цієї проблематики мали, на його думку, лише професор Київського університету М.Х. Бунге і професор Дерптського університету Вагнер¹². Дійсно, М.Х. Бунге був автором цілої низки праць, присвячених даній тематиці: Банковые законы и банковая политика (1874), Бумажные деньги и банковая система Северо-Американских штатов (1867), Главное банковое и торговое общество в С.-Петербурге (1859), Заметки о настоящем положении нашей денежной системы и средства к ее улучшению (1888), Кредит и крепостное право (1859), Общий оборот внешней торговли, торговый баланс и таможенные пошлины первостепенных держав в XIX столетии (1867), Об упрочнении курса бумажных денег (1868), Неразменные банковые билеты во Франции с 1870 по 1878 г. (1878), О восстановлении металлического обращения в России (1877), О восстановлении постоянной денежной единицы в России (1878), Заметки о настоящем положении нашей денежной системы и средства к её улучшению (1880) та ін.

У даній статті ми стисло окреслимо підходи Бунге лише щодо проблем паперово-грошового обігу, фінансово-кредитної системи та його особисту участь у підготовці грошової реформи 1895-1897 рр.

Перебуваючи на посаді міністра фінансів М.Х. Бунге вживав різноманітні заходи щодо стабілізації рубля на попередній срібній основі та доклав багато зусиль для впорядкування грошової та податкової систем¹³. Бунге як міністр фінансів приклав значні зусилля для успіху майбутньої реформи, а саме: політика активного торговельного і платіжного балансів, ліквідація бюджетного дефіциту, форсування видобутку золота, накопичення золота в казні за рахунок митних зборів, реформування застарілої податкової системи, державне іпотечне кредитування для допомоги селянам, реформування діяльності Державного банку, одержавлення частини залізного господарства, проведення протекціоністської політики

11 Министерство финансов, 1902, с. 323-325

12 Витте С.Ю., 1923, с. 78

13 Вернигора Л.В., 2005, с. 56-60

з метою стимулювання національної промисловості. Для стабілізації грошової системи, розбалансованої необґрунтованим випуском паперових грошей, за часи перебування М.Х. Бунге на посаді міністра фінансів, було вилучено з обігу частину паперових грошей, через викуп золота посилено розмінний фонд; у казначействі відкрито поточний рахунок для поповнення золотого запасу; затверджено новим монетний статут (1885); для золота прийнята 900-та проба, полуімперіал прирівняний до 20-ти франкової монети, що сприяло його вільній конвертації за кордоном без переплавки й зниження вартості; зроблено спробу дозволити угоди на золото за ринковим курсом¹⁴.

Таким чином, Бунге був дійсним реформатором фінансово-економічної політики Російської імперії, його діяльність на посаді міністра фінансів являло собою епоху в історії державних фінансів і саме в той період були закладені основи майбутньої успішної грошової реформи, проведеної вже за часів Вітте. М.Х. Бунге підтримував ідею золотого монометалізму й брав активну участь в підготовці цієї грошової реформи. Бунге також передбачав серйозний суспільний опір монометалізму й спротив як теоретичних дослідників даної проблематики так і фінансової бюрократії.

С.Ю. Вітте у спогадах пригадає розмову з М.Х. Бунге, що відбулася перед одним із засідань комітету фінансів, де розпочалося проведення грошової реформи, Микола Християнович йому сказав: «Вам будет очень трудно проводить эту реформу, потому что в финансовом комитете нет ни одного человека, который бы это дело знал. Все члены финансового комитета теоретически этого дела не изучали и на практике его не видели»¹⁵.

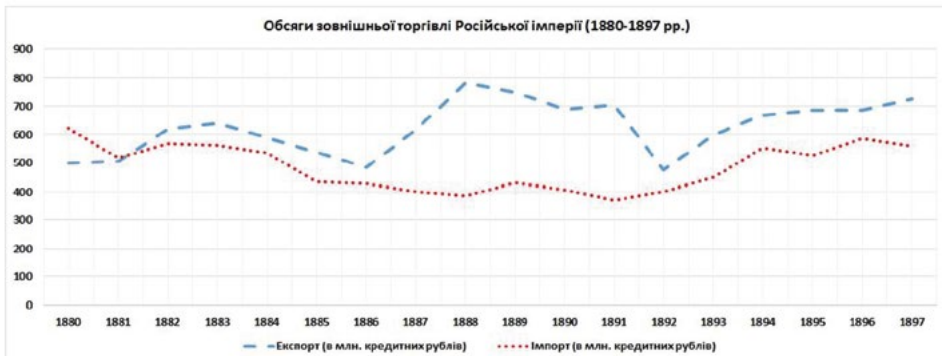
С.Ю. Вітте усвідомлював, що успішна грошова реформа не може бути самоціллю, а потребує суттєвих попередніх змін в економічній політиці держави. Підготовка грошової реформи здійснювалася за такими основними напрямками: сприяння розвитку промисловості, підтримка стабільного позитивного сальдо торгового балансу й накопичення золотого запасу; ліквідація дефіциту державного бюджету; стабілізація валютного курсу. Для цього С.Ю. Вітте за часи перебування на посаді міністра фінансів Російської імперії (1892-1903) продовжував проводити послідовну протекціоністську політику, зорієнтовану на захист національної промисловості від зовнішньої конкуренції та залучення іноземних інвестицій, що спрямовувалися на розвиток промисловості й банківської сфери. Протекціоністські заходи підтримали стабільне позитивне сальдо торговельного балансу Російської імперії, що простежувалося з 1877 р.

Основною статтею експорту Російської імперії був хліб, обсяги експорту становили в середньому 47% (підррахунок зроблено на основі матеріалів, поданих у збірнику з історії та статистики зовнішньої торгівлі Росії¹⁶. Продемонструємо позитивне сальдо торговельного балансу даними про обсяги зовнішньої торгівлі Російської імперії.

14 Ковалев В.В., 2014, с. 86-97

15 Вітте С.Ю., 1923, с. 78

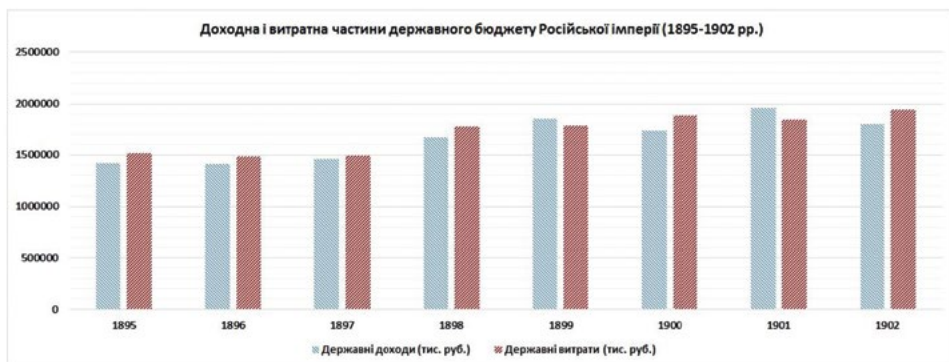
16 Покровский В., 1902

Джерело: складено автором¹⁷.

Станом на 1 січня 1895 р. золотий запас складав 645,7 млн. рублів, а на 1 січня 1896 р. – 659,5 млн. рублів, з яких до розмінного фонду відносилось 375 млн. (окрім 75 млн. рублів, що забезпечували тимчасовий випуск кредитних білетів). Протягом 1896 р. розмінний фонд доведено до 500 млн. рублів золотом і за цей же період борг державного казначейства скоротився з 671 млн. рублів до 621 млн.¹⁸. Збільшення золотого запасу Російської імперії відбулося як за рахунок власного добування золота (1897 р. Росія забезпечувала 17,2% світового добування), так і за рахунок іноземних кредитів переважно в золоті (приблизно по 100 млн. рублів щорічно). Накопичення золотого запасу в Державному банку Російської імперії виконувало такі економічні завдання: створювався фонд для міжнародних розрахунків (золото як світові гроші); фонд для забезпечення внутрішнього грошового обігу повноцінних грошей; резерв для здійснення платежів по вкладам¹⁹.

На початок грошової реформи не вдалося ліквідувати дефіцит державного бюджету Російської імперії. Наведемо статистичні дані, що характеризують доходну і витратну частини державного бюджету в реформений та пореформений період.

Джерело: складено автором²⁰.

17 Покровский В., 1902

18 Министерство финансов, 1902, с. 415

19 Буковецкий А.И., 1962, с. 365-366

20 Министерство финансов, 1902, с. 646-649

Таким чином, з восьми аналізованих років лише 1899 р. і 1901 р. мали профіцитний державний бюджет; середній розмір дефіциту державного бюджету за цей період склав 4,7%.

Підтримка національного виробника передбачала, також, надання субсидій і податкових пільг підприємствам, що потребувало додаткових бюджетних витрат. Для балансування державного бюджету застосовувалися зміни в системі прямого і непрямого оподаткування. За офіційними даними міністерства фінансів²¹ наведемо статті державних доходів і витрат, що зазнали найсуттєвіших змін за ці роки.

Роки	Основні статті державних доходів (тис. руб.)				
	Питний дохід	Інші акцизи: тютюновий, цукровий, нафтовий, сірниковий	Дохід від мита	Дохід від казенної продажі питного	Казенна залізниця та платежі залізничних товариств
1895	298215	109519	178605	-	217701
1896	294299	105988	182303	27789	312374
1897	280129	120664	195615	52448	293134
1998	289573	126398	218910	102164	364008
1899	310297	139424	219276	110756	358170
1900	316808	137361	203964	117919	373948
1901	312991	154070	219922	163472	392491
1902	34593	146802	205732	462808	408963

Джерело: складено автором.

Також, у цей період посилювався податковий тягар з населення (податки в середньому підвищилися на 12 %).

Основними статтями витрат з державного бюджету протягом 1895–1902 рр. були платежі по державному боргу (в середньому 27 3734 тис. рублів щорічно), витрати на військове та морське міністерства, витрати на міністерство фінансів (зросли більше ніж на 50%) та витрати міністерства сполучень (зросли з 10,7% загальних державних витрат 1895 р. до 22,3% – 1902 р.).

Активний баланс зовнішньої торгівлі, послаблення зовнішньої конкуренції та високе імпортне мито зумовили зростання прибутків російських фабрикантів і заводчиків, котрі частково реінвестувалися у виробництво. Окрім загальних методів стабілізації економіки підготовка грошової реформи полягала в тому, що міністерство фінансів досліджувало ринкову кон'юнктуру й регулювало валютний курс інтервенціями та рестрикціями.

До теоретичного осмислення і практичної реалізації грошової реформи С.Ю. Вітте залучав відомих науковців. Одним з авторів економічного обґрунтування грошової реформи був відомий науковець, фахівець з грошового обігу, фінансів і кредиту, на той час професор політичної економії і статистики Петербурзького університету І.Г. Кауфман. Зв'язок Іларіона Гнатовича з Наддніпрянською Україною припадає

²¹ Міністерство финансов, 1902, с. 646-649

на етап формування його наукових поглядів і світогляду. Він народився в м. Одесі, там же навчався в гімназії, а потім у Рішельєвському ліцеї. 1864 р. вступає на юридичний факультет Харківського університету, де вже під час навчання видає свої перші наукові твори: К учениям о деньгах и кредите (1867); Теория колебания цен по историческим исследованиям о данном предмете (1868). Саме в студентські роки сформувався його інтерес до проблем грошового обігу й кредиту. Після закінчення Харківського університету його залишають при університеті для підготовки до професорського звання, а потім він їде у наукове відрядження за кордон. Магістерську дисертацію «Кредит, банки и денежное обращение» (1873) захищає у Петербурзькому університеті, а докторську дисертацію «Неразменные бумажные деньги в Англии» (1877) – в Київському університеті (офіційними опонентами були професор М.Х. Бунге і доцент Д.І. Піхно).

Творча спадщина Кауфмана містить вагомий обсяг досліджень загальної теорії фінансів і проблем перетворення фінансової системи країни. Значна кількість теоретичних ідей Кауфмана була реалізована Вітте при проведенні грошової реформи, насамперед: введення золотого монometалізму; одночасний обіг металевих і паперових грошей, а також обмін останніх на золото; надання права казначейству приймати золото при сплаті податків і зборів по курсу; надання права економічним суб'єктам використовувати золото у розрахунках; здійснення прихованої девальвації кредитних білетів; перетворення Державного банку в емісійний центр країни; обмеження випуску паперових грошей²². Проте необхідно відзначити, що окремі підходи І.Г. Кауфмана – це розвиток ідей, сформульованих іншими економістами; принципи, форми і методи проведення грошової реформи розвивалися і вдосконалювалися у процесі широкої наукової дискусії, та в спеціальними фінансовими комісіями.

Безпосередню участь у підготовці та проведенні грошової реформи брали представники київської школи фінансів, учні М.Х. Бунге – А.Я. Антонович і Д.І. Піхно. Професора Київського університету А.Я. Антоновича Вітте запросив на посаду товариша (заступника) міністра фінансів після знайомства з його докторською дисертацією, що була присвячена проблемам грошового обігу. В науковому дослідженні Антоновича («Теория бумажно-денежного обращения и государственные кредитные билеты», 1883) відображалася широта знань вченого і доводилася ідея стійкості грошової одиниці, що базується на цінності металів: срібла, а потім – золота, тобто прихильність ідеї металічного обігу. Але А.Я. Антонович і С.Ю. Вітте не спрацювалися. Вітте у своїх спогадах зазначає, що це була його кадрова помилка, він не врахував грубість, хитрість, меркантильність Антоновича, а також нестійкість його наукових поглядів. Наведемо цитату самого Вітте: «Когда Антонович увидел, что не только Петербург, но и вся Россия против этой реформы, то он, конечно, начал вилить, а затем и сам стал высказываться против этой реформы. Антонович был недурной человек, порядочный русский профессор, но замечательно хитрый хохол; очень маленький по своему характеру и мировоззрению. В деталях, конечно, он меня сбивал. Так, например, он принял значительное участие в преобразовании Государственного банка, и если бы его не было, то новый устав Государственного банка был бы иной; он бы в большей степени отразил ту основную мысль, что банк нужно преобразовать именно потому, что государство решило совершить денежную

---

22 Дроздов О.А., 2016, с. 77

реформу, оснований на металле. Антонович ввел туда различные параграфы, которые я пропустил, расширяющие деятельность Государственного банка в смысле выдачи различных долгосрочных ссуд, основанных не на верных и краткосрочных обеспечениях. Действительно, эта часть нового устава Государственного банка не находилась в полной гармонии с идеей преобразования денежного обращения в России, и впоследствии мне иногда это ставили в вину, ибо, когда устав этот вошел в силу, мне же самому пришлось принимать меры, чтобы банк не совершал тех или иных операций долгосрочных и недостаточно обеспеченных, которые тем не менее разрешались по его уставу, мною проведенному»²³.

Інший кийський науковець Д.І. Піхно брав найактивнішу участь у підготовці та проведенні грошової реформи 1895-1897 рр. Він повністю підтримував позицію С. Вітте щодо введення системи золотого монометалізму, заперечував передчасні для умов Російської імперії ідеї нечисленних номіналістів того часу (С. Шарипова, Л. Ходського та ін.), які відстоювали ідею паперово-грошового обігу та прокукували невдачу реформи. Основними науковими працями Піхна з даної проблематики були: Коммерческие операции государственного банка (1876); О свободе международной торговли и протекционизме (1889); К реформе денежного обращения (1896). Продуктивними щодо вдосконалення реформи С. Вітте були такі пропозиції Д. Піхна, як – забезпечення державною рентою незабезпечених золотом паперових грошей, вимога точного розмежування емісійної діяльності державного банку від операцій державного казначейства тощо. Статті вченого, в яких він виклав свої погляди на грошову реформу, вийшли окремих виданням²⁴.

У лютому 1895 р. С.Ю. Вітте оприлюднив пропозиції з реформування грошової системи²⁵; у березні 1896 р. міністр фінансів представив фінансовому комітету остаточний проект грошової реформи²⁶. Нова система грошового обігу, побудована на принципі золотого монометалізму, містила такі основні елементи.

Десятирубльова золота монета нової чеканки ставала основною монетою Російської імперії і законним засобом платежу. Золоті монети попередньої чеканки, до видання закону від 17 грудня 1885 р. приймалися до сплати у співвідношенні 1 руб. = 1 руб. 50 коп. до золотої монети нової чеканки.

Повноцінна срібна монета існуючих номіналів приймалася як засіб платежу у кількості не більше 50 рублів за один платіж.

Державні кредитні білети були законним засобом платежу й обмінювалися на золото без обмежень, за курсом, що склався у пореформені роки (курс -1 руб 50 коп. кредитних білетів = 1 руб. золотом, або 66 2/3 копійки золотом за кредитний рубль)²⁷.

Микола II підтримав проект грошової реформи С.Ю. Вітте, і 3 січня 1897 р. було прийнято закон «Про чеканку і випуск в обіг золотих монет». Так в Російській імперії було встановлено золотий стандарт. Банкноти було девальвовано до курсу: 1 кредитний рубль за 66,66 коп. золотом. Емісія рубля до 600 млн. покривалася золотом на 50 %, а вся додаткова емісія – на 100 %. Реакція ринку на приховану девальвацію рубля була спокійною, незважаючи на незначне зростання цін, оскільки введений

23 Витте С.Ю., 1923, с. 78

24 Горкіна Л.П., 2005, с. 265

25 Материалы, 1922 а, с. 1-35

26 Материалы, 1922 б, с. 151-208

27 Материалы, 1922 в, с. 208-210

курс паперових грошей закріплював ринковий курс, що вже склався. Населення спокійно відреагувало на золотий стандарт, оскільки цей стандарт в основному вплинув на зовнішньоекономічну сферу. С.Ю. Вітте писав, що грошова реформа здійснена «гладко и незаметно, а весь простой класс населения, весь народ совсем не заметил и не подозревал, что я сделал реформу»²⁸.

7 червня 1899 р. прийнято новий монетний статут, затвердженням якого була закінчена реформа грошового обігу. На кінець 1901 р. у грошовому обігу Російської імперії перебувало повноцінної золотої і срібної монети на 856,5 млн. рублів (у тому числі золотої на 694,9 млн., а срібної на 161,6 млн.). На той же час в Державному банку і державному казначействі було золота на 830,1 млн. рублів, срібла на 61,8 млн. рублів; кредитних білетів на кінець 1901 р. числилося в обігу на 630 млн. рублів, а за умов вирахування 87,9 млн. рублів, що знаходилися у банківських касах – 542,1 млн. рублів²⁹. За період з 1 січня 1895 р. по 1 січня 1901 р. загальна сума процентного державного боргу збільшилась на 371,2 млн. рублів і склала 6,193 млн. рублів³⁰.

С.Ю. Вітте, відзначаючи значення реформування грошового обігу, зазначає у своїх щоденниках: «Одну из самых крупных реформ, которую мне пришлось сделать во время нахождения моего у власти, была денежная реформа, окончательно упрочившая кредит России и поставившая кредит России в финансовом отношении наряду с другими европейскими державами»³¹.

Реформа С.Ю. Вітте та її наслідки неоднозначно оцінювалася відомими вченими того часу. Наведемо характеристики окремих представників університетських центрів Наддніпрянської України С.Ю. Вітте як державного діяча та оцінку його грошової реформи. О.Д. Білімович (1876-1963) – випускник юридичного факультету Київського університету (1900), ординарний професор кафедри політичної економії та статистики Київського університету, у майбутньому вчений зі світовим іменем, 1903 р. опублікував історичний нарис «Министерство финансов в 1802–1902 гг.»³², де у науково-популярній формі охарактеризував фінансові аспекти життєдіяльності Російської імперії за 100 років. У виданні Білімович виділяє п'ять розділів, хронологічні рамки кожного розділу співпадають з царюваннями. Останній розділ нарису присвячений періоду діяльності Міністерства фінансів (1894–1902) пов'язаний з діяльністю С.Ю. Вітте, який очолив Міністерство фінансів 1892 р. Саме реформування грошової системи О.Д. Білімович вважає основною його реформою, оцінює її однозначно позитивно й зазначає, що послідовник «видатного» міністра фінансів С.Ю. Вітте буде працювати у сприятливих умовах бездефіцитного бюджету³³.

Значний інтерес щодо аналізу грошової реформи Вітте має монографія професора Харківського університету П.П. Мигуліна «Русский государственный кредит (1769–1906)» (1907), третій том³⁴ якої (1893–1899) присвячений міністерству С.Ю. Вітте. Оцінюючи грошову реформу в цілому схвально, П.П. Мигулін визначає її переваги і недоліки. До переваг реформування грошової системи належить: перехід до

28 Вітте С.Ю., 1923, с. 331

29 Министерство финансов, 1902, с. 430-431

30 Министерство финансов, 1902, с. 407

31 Вітте С.Ю., 1923, с. 156

32 Билимович А.Д., 1903

33 Билимович А.Д., 1903, с. 94

34 Мигулин П.П., 1907

золотого монометалізму; вдалий курс фіксації і техніки девальвації; вдалий момент проведення реформи та виваженість її проведення. Недоліками, на думку науковця, були: надмірний випуск срібної монети; значні витрати на проведення реформи; незабезпеченість розрахункового балансу та значне скорочення золотого запасу.

Відомий український економіст, державний діяч Української народної республіки (міністр фінансів) М.І. Туган-Барановський у промові «С.Ю. Вітте як міністр фінансов» (1915) відзначає, що Вітте – це епоха в суспільному і державному житті країни; його особистісні якості – залізна воля, ясний розум, здатність керувати людьми, працездатність були б оцінені в будь-якій країні; Вітте сприяв зближенню Росії із Заходом. Проте, грошову реформу однозначно схвально не оцінює, підкреслює, що Російська імперія за систему золотого монометалізму поплатилася сотнями мільйонів рублів золотого запасу.

Аналіз підготовки й проведення грошової реформи Вітте засвідчує, що: по-перше, були враховані провідні світові тенденції (перехід до системи «золотого стандарту» більшості країн світу); по-друге, до її розробки й обґрунтування були залучені провідні вчені й практики Російської імперії, у тому числі з університетів Наддніпрянської України; по-третє, грошова реформа пройшла процедуру широкого громадського обговорення; по-четверте, з урахуванням тогочасних соціально-економічних процесів було вибрано сприятливий період для її проведення. Реформа С.Ю. Вітте та її наслідки в цілому схвально оцінювалася науковцями українських університетів. Криза, яку зазнала грошова системи Російської імперії під час першої світової війни, була складовою розпаду світової системи монометалізму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьич Б.В., Ганелин Р.Ш., 2002 – *Сергей Юльевич Витте и его время*, Москва, 430 с.
2. Бугров А.В., Калмыков С.В., 2009 – *Эпоха золотого стандарта*, Москва, Издательский дом «Кодекс», 252 с.
3. Горкіна Л.П., 1994 – *Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX ст.)*, Київ, Наук. думка, 244 с.
4. Злупко С.М., 2004 – *Українська економічна думка. Постаті і теорії*, Львів, Євросвіт, 544 с.
5. Леоненко П.М., 1999 – *До історії української фінансової думки*, *Фінанси України*, № 39 (45), с. 6-17.
6. Небрат В.В., 2013 – *Еволюція теорії державних фінансів України*, Київ, ПП «Рута», 584 с.
7. Орлик В.М., 2007 – *Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформенний період*, Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД», 630 с.
8. Попырин В.И., 2010 – *Очерки истории денег в России*, Москва, Финансы и статистика: Инфра, 224 с.
9. Байбиков В.Ю., 2014 – *Денежная реформа Витте в оценке консерваторов*, *Гуманитарные науки*, №1, с. 52-57.
10. Орлик С., 2013 – *Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії*, *Наукові записки з української історії*, випуск 33, с. 259-262.
11. Orlyk S., 2015 – *Financial reforms and currency in the Russian Empire in the 60-ies of the XIX century*, *PIENIADZ A PROPAGANDA Wspólne dziedzictwo Europy Studia i Materiały*, 2015, p. 212–216.
12. Министерство финансов, 1902 – 1802-1902. *Исторический обзор главнейших мероприятий финансового ведомства*, ч. 2, *Экспедиция заготовления государственных бумаг*, Санкт-Петербург, 692 с.
13. Витте С.Ю., 1923 – *Воспоминания: Царствование Николая II*, т. 1, Берлин, 510 с.
14. Вернигора Л.В., 2005 – *Трактування проблем паперово-грошового обігу та фінансово-кредитної*

системы в творах М.Х. Бунге, Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія: Економіка, № 74, с. 56-60.

15. Ковалев В.В., 2014 – *Финансовая наука в Санкт-Петербурге: исторические очерки, монография*, Москва, 326 с.

16. Покровский В., 1902 – *Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России*, т. 1, Санкт-Петербург.

17. Буковецкий А.И., 1962 – *Свободная наличность и золотой запас царского правительства в конце XIX – начале XX в., Монополии и иностранный капитал в России*, Москва, с.359-376.

18. Дроздов О.А., 2016 – *И.И. Кауфман – идейный вдохновитель денежной реформы 1895-1898 гг. в России*, Теория и практика общественного развития, № 7, с. 75-78.

19. Горкіна Л.П., 2005 – *Погляди Д.І. Піхна на основні аспекти економічної політики держави*, Історія народного господарства та економічної думки України, випуск 37–38, с. 264-276.

20. Представление, 1922 а – *Представление министра финансов С.Ю. Витте в комитет финансов от 4 февраля 1895 г.*, № 36 о разрешении сделок на золотую монету, Материалы по денежной реформе 1895-1897 гг., под ред. проф. А.И. Буковецкого, выпуск I, Петроград-Москва, 212 с.

21. Представление, 1922 б – *Представление министра финансов об исправлениях денежного обращения от 14 марта 1896 г.*, Материалы по денежной реформе 1895-1897 гг., под ред. проф. А.И. Буковецкого, выпуск I, Петроград-Москва, 212 с.

22. Представление, 1922 в – *Правила об исправлении денежного обращения*, Материалы по денежной реформе 1895-1897 гг., под ред. проф. А.И. Буковецкого, выпуск I, Петроград-Москва, 212 с.

23. Билимович А.Д., 1903 – *Министерство финансов в 1802-1902 гг.*, исторический очерк, Киев.

24. Мигулин П.П., 1907 – *Русский государственный кредит (1769-1906)*, опыт историко-критического обзора, т. 3, Харьков.

REFERENCES

1. Anan'ich B.V., Ganelin R.SH., 2002 – *Sergei Yu. Witte and his time*, Moskva, 430 p.
2. Bugrov A.V., Kalmikov S.V., 2009 – *The era of the gold standard*, Moskva, "Kodeks" Publishing House, 252 p.
3. Gorkina L.P., 1994 – *The Essays on the history of political economy in Ukraine (the last third of the XIX century - the first third of the XX century)*, Kiiv, Scientific thought, 244 p.
4. Zlupko S.M., 2004 – *Ukrainian economic thought. The figures and theories*, L'viv, Evrosvit, 544 p.
5. Leonenko P.M., 1999 – *On the history of Ukrainian financial ideas*, Finance of Ukraine, № 39 (45), p. 6-17.
6. Nebrat V.V., 2013 – *The evolution of the theory of public finance of Ukraine*, Kiiv, PP «Ruta», 584 p.
7. Orlyk V.M., 2007 – *Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period*, Kirovograd: Printing and Publishing Center "Imex-LTD", 630 p.
8. Popyrin V.I., 2010 – *The Essays on the history of money in Russia*, Moskva, Finance and statistics: Infra, 224 p.
9. Baybikov V.YU., 2014 – *Witte's monetary reform in the evaluation of conservatives*, The humanities, №1, p. 52–57.
10. Orlyk S., 2013 – *The effect of financial reforms on the ruble rate in the 60s of the XIX century in the Russian Empire*, Scientific Notes on Ukrainian History, Issue 33, p. 259–262.
11. Orlyk S., 2015 – *Financial reforms and currency in the Russian Empire in the 60-ies of the XIX century*, PIENIĄDZ A PROPAGANDA Wspólne dziedzictwo Europy Studia i Materiały, 2015, p. 212–216.
12. Ministerstvo finansov, 1902 – *1802–1902. The historical overview of the main activities of the financial department*, Part 2, An expedition of preparation of government papers, Sankt-Peterburg, 692 p.
13. Vitte S.YU., 1923 – *Memories: The reign of Nikolai II*, v. 1, Berlin, 510 p.
14. Vernigora L.V., 2005 – *Interpretation of problems of paper-money circulation and financial and credit*

system in the works of M.H. Bunge, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, series: Economics, № 74, p. 56 – 60.

15. Kovalev V.V., 2014 – *Financial science in St. Petersburg: historical essays, monograph*, Moskva, 326 p.
16. Pokrovskiy V., 1902 – *The collection of information on the history and statistics of foreign trade of Russia*, v. 1, Sankt-Peterburg.
17. Bukovetskiy A.I., 1962 – *Free cash and gold reserves of the tsarist government in the late XIX – early XX century, Monopolies and foreign capital in Russia*, Moskva, p.359-376.
18. Drozdov O.A., 2016 – *I.I. Kaufman – the ideological inspirer of the monetary reform of 1895-1898 in Russia*, Theory and practice of social development, № 7, p. 75-78.
19. Gorkina L.P., 2005 – The views of D.I. Pichno on the main aspects of the state's economic policy, History of the national economy and economic thought of Ukraine, Issue 37-38, p. 264-276.
20. Presentation, 1922 a – *Presentation of the Minister of Finance S.Yu. Witte to the Finance Committee on February 4, 1895*, No. 36 on the resolution of transactions on a gold coin, Materials on the monetary reform of 1895-1897, ed. prof. A.I. Bukovetskiy, issue I, Petrograd-Moskva, 212 p.
21. Presentation, 1922 b – *The presentation of the Minister of Finance on the correction of monetary circulation of March 14, 1896*, Materials on the monetary reform of 1895-1897, ed. prof. A.I. Bukovetskiy, issue I, Petrograd-Moskva, 212 p.
22. Presentation, 1922 c – *The rules for the correction of monetary circulation, Materials on the monetary reform of 1895-1897*, ed. prof. A.I. Bukovetskiy, issue I, Petrograd-Moskva, 212 p.
23. Bilimovich A.D., 1903 – *Ministry of Finance in 1802-1902, historical overview*, Kiyev.
24. Migulin P.P., 1907 – *Russian state credit (1769-1906), the experience of the historical and critical review*, v. 3, Khar'kov.

**The monetary reform of Witte in a scientific heritage
of the representatives of the university centers of the Dnieper Ukraine
(the end of the 19th and early 20th centuries)
Summary**

The article analyzes the preparation, development and implementation of the monetary reform of 1895-1897 in the Russian Empire, which was carried out during the term of office of Minister of Finance S. Yu. Witte, and as a result of which there was a transition from a paper-money circulation to a system of gold standard. The changes in the state's economic policy that have contributed to the successful implementation of the reform are described: the intensive industry development, stable trade surplus, accumulation of gold reserves, liquidation of the state budget deficit, and stabilization of the exchange rate. The article highlights the contribution of M.H. Bunge, the founder of Kyiv financial-economic school, in the theoretical substantiation of the monetary policy of the state and practical measures to ensure the stability of the national monetary unit, as well as the direct participation of representatives of the Kyiv School of Finance A.Ya. Antonovich and D.I. Pikhno in the preparation and conduction of the monetary reform. The theoretical ideas of I.G. Kauffman, the Kharkiv University graduate, that were implemented by Witte during the implementation of the monetary reform are determined. Also, the characteristics of S. Yu. Witte as a statesman and the evaluation of his monetary reform is given in the writings of the scientists of the Dnieper Ukraine: O.D. Bilimovich, P.P. Migulina and M.I. Tugan-Baranovsky.